

A német nemzetiségi oktatás rendszere napjainkban

Takács Gerda*

A szerző a német nemzetiségi alapfokú oktatás közoktatási rendszerbeli és iskolai helyzetét feltáró kutatás részeként, jelen tanulmányában megvizsgálja a 2010/2011-es tanév rendelkezésre álló statisztikai adatait. A kutatás adatbázisát a Nemzeti Erőforrás Minisztérium által a közoktatás-statisztikai adatgyűjtés (KIRSTAT) alapján képezte. Az adatok értelmezéséhez összevetésként bemutatja a korábbi évek adatait. Először nemzetközi kitekintést ad a kisebbségpolitika területén, majd bemutatja a magyarországi helyzetet. Megjelenik a német nemzetiségi oktatásban részt vevők számának változása összevetésben az általános iskolások számával, a német nemzetiségi oktatásban résztvevő általános iskolai tanulók aránya a képzési programok szerint, az intézmények területi megoszlása. A tankönyvhelyzet bemutatására is sor kerül. A további hasznosítást és a jobb tájékozódást táblázatok és diagramok segítik.

Kulcsszavak: oktatás, német nemzetiségi alapfokú oktatás, közoktatás, kisebbségi politika, kisebbségi oktatási programok, finanszírozás, pedagógusok, tankönyv

A német nemzetiségi alapfokú (ISCED1, ISCED2)¹ oktatás a magyar közoktatás része. Mai közoktatási rendszerbeli és iskolai helyzetét nemzetközi kitekintésben és statisztikai adatok alapján vizsgálom a rendszerváltozástól napjainkig terjedő intervallumban. Nemzetközi kitekintést teszek a kisebbségpolitika területén, hiszen Magyarországnak az Európai Unióhoz való csatlakozási folyamat során alapvető érdeke, bizonyos területeken kötelessége volt a jogharmonizáció. A nemzetiségi oktatás bemutatása során ismertetem a magyarországi helyzetet kisebbségpolitikai szempontból, lévén, hogy a kisebbségi oktatáspolitikáé szorosan összefonódik a kisebbségi oktatáspolitikával. Miután bemutattam a nemzetiségi oktatás iskolán kívüli környezetét, áttérek a statisztikai adatok elemzésére. Megvizsgálom a tanulólétszámokat, az oktatási típusokat (régiókra bontva is), az iskolák között különbséget fenntartóik szerint, és kitérek a tanórán kívüli tevékenységekre. Ezen tényezőket külön-külön is, illetve összefüggéseikben is szükséges vizsgálni, hiszen együtthatóik határozzák meg a nemzetiségi oktatáspolitikai napi jelenségeit. A kronológiai adatok elemzése a Nemzeti Erőforrás Minisztérium (korábban Oktatási Minisztérium) statisztikáin, az Oktatási Hivatal szakmai beszámolóin, kormánybeszámolókon, és a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosának legfrissebb jelentésén alapul. Ennek során kutatásmetodikai problémával találkoztam, nevezetesen, hogy a Közoktatási és Információs Iroda és a fent említett statisztikai adatközlők az iskolákat nem ugyanazon terminológia alapján csoportosítják, így a statisztikai számolások egy része kivitelezhetetlen maradt. Ezt az adatközlési bizonytalanságot erősíti meg az Oktatási Hivatal szakmai beszámolója is, melyben a nyelvoktatási formát nem nevezik meg, illetve a gyakorlat és az iskolai dokumentumokban rögzített forma nem minden esetben fedik egymást. Az OH ellenőrzés tapasztalatai alapján az iskolák a statisztikai hibahatáron belül, a jogszabályi követelményeknek megfelelően rögzítik a nemzeti, etnikai kisebbségi oktatással kapcsolatos pedagógiai

* Főiskolai tanársegéd, Apor Vilmos Katolikus Főiskola Idegen Nyelvi, Nemzetiségi és Nemzetközi Kapcsolatok Intézete.
takacs.gerda@avkf.hu

1. Vö.: Forgács András: ISCED- Az oktatás egységes nemzetközi osztályozási rendszere
<http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=iskolarendszerek-forgacs-isced>

feladatokat (Princzinger, 2011). Ezt a problémát valamelyest enyhítette Magyarország Tannyelvi Atlaszának (Vámos, 1998) felhasználása az egyes iskolák beazonosításakor.

A nemzetiségi oktatás szakmapolitikai környezete

A kisebbségi nyelvhasználattal több, kisebbségi jogokat biztosító nemzetközi dokumentum is foglalkozik. Az Európai Unió tagállamai az elmúlt évtizedben egyre nagyobb hangsúlyt fektettek az Unión belüli politikai együttműködés kiteljesítésére (Richardson, 2001 – idézi Vizi, 2001), ami azonban nem változtatott azon, hogy számos politikailag fontos, de kényesnek számító kérdésben az EU képtelennek mutatkozott az egységes és önálló fellépésre. Ilyen kérdésnek tekinthető az EU-nak a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez való viszonya is. Az EU, mint politikai entitás csak korlátozott mértékben reagált az 1989 utáni európai politikában (ismét) megjelenő nemzetközi kisebbségvédelmi törekvésekre és az EU-ban élő kisebbségek jogainak egységes és Unió-szintű elfogadása gyakorlatilag mind a mai napig nem tartozik a politikai realitások közé. A tagállamok vonakodnak az EU hatáskörének a politikai kiterjesztésétől, így a nemzeti vagy kulturális, nyelvi kisebbségek jogainak Unió-szintű megfogalmazásától is (Toggenburg, 2002). Ennek ellenére, nem lehet azt mondani, hogy a kisebbségek, mindenekelőtt a nyelvi kisebbségek jogainak kérdése egyáltalán nem lenne napirenden: különböző politikai és civil fórumokon évek óta felmerül az EU kisebbségi jogi szabályozásának kérdése, emellett az EU számos politikája – ugyancsak közvetett formában, de – érinti a kisebbségek jogait is.

A kisebbségek védelme szempontjából fontos az EU diszkrimináció-ellenes politikájának² alapja az 1981-ben kiadott, a regionális nyelvek és kultúrák közösségi Chartájáról és az etnikai kisebbségek jogainak Chartájáról szóló határozat (ún. Arfé-jelentés),³ mely preambulumban leszögezi, hogy „[az Európai Parlament] elkötelezett Európa népei közötti szorosabb egység megteremtése és élő nyelveik megőrzése iránt, a sokszínűségekre építve, hogy közös kulturális örökségüket gazdagítsák és tegyék sokszínűvé.” (Id.: Vizi, 2005. 318-333.) Az 1981-es határozat felkérte a tagállamok nemzeti és helyi szintű hatóságait, hogy biztosítsák a regionális nyelvek és kultúrák hivatalos tanrendi oktatását az óvodától az egyetemig; tegyék lehetővé a helyi rádiókhoz és televíziókhoz való hozzáférést; valamint a szabad közéleti és társadalmi nyelvhasználatot (Vizi, 2001). A dokumentum nem az egyes nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek anyanyelvének használatát biztosítja, hanem definiálja a hatálya alá tartozó nyelveket. Nem individuális vagy kollektív jogokat sorol fel, nem a személyek jogait védi, hanem kimondottan Európa történelmi regionális és kisebbségi nyelveit (Kállai, 2011). A későbbi állásfoglalások ennek a határozatnak a szellemiségét tükrözik, tartalmát árnyalják.

Ezen kisebbségpolitikai törekvések visszatükröződnek az egyes tagállamok oktatáspolitikájában. Európában több helyütt vannak olyan próbálkozások is például, hogy az iskolákban egyidejűleg három nyelven, azaz az anyanyelven kívül két idegen nyelven folyják az oktatás. Spanyolország és Lettország erre vállalkozó intézményeiben ez a gyakorlat érvényesül, míg Észtországban, Hollandiában, Svédországban a három tanítási nyelv közül az egyik az adott közösség saját nyelve, a másik minden esetben egy kisebbségi nyelv, a harmadik nyelv pedig az egész közösség számára idegennek tekintett nyelv valamelyik kontinens vagy a nagyvilág kínálatából (Mihály, 2006).

Az Európai Unióhoz való csatlakozás szándéka ráirányította a magyar politikusok figyelmét a kisebbségpolitikára is. (A szocializmus ideje alatt ez egy szándékosan elhallgatott, kirakat-intézkedéseiről elhíresült tervülete volt a politikai életnek.) Az ET Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájához való, joghar-

2. Ld. még: Az Európai Parlament állásfoglalása a kisebbségek védelméről és a megkülönböztetés elleni politikákról a bővítés utáni Európában (2005/2008(INI))<http://www.kisebbségiombudsman.hu/data/files/103080679.doc>

3. A határozatot Gaetano Arfé jelentése alapján 1981. október 16-án fogadta el a Parlament.

monizációt szolgáló csatlakozás (1992. november 5.), illetve a csatlakozáskor tett vállalások következményeképpen több, a nyelvhasználat lehetőségeit bővítő jogszabályi módosítás született. Megjelent néhány olyan rendelkezés, amely pontosítja a nyelvhasználat jogát a közélet egyes területein. A Magyar Köztársaságnak az Európa Tanács Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájához való csatlakozásával vállalt kötelezettségei végrehajtásáról szóló jelentések tartalmazzák az Európa Tanács Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájának összefoglaló tartalmi ismertetését, azokat a törvényeket és törvényerejű rendeleteket, melyek megfogalmazzák Magyarország kötelezettségvállalásait az Európai Charta egyes pontjaihoz való csatlakozás során. Ismerteti továbbá azokat a magyar sajátosságokat, melyeket az alkalmazás során figyelembe kell venni. Részletesen bemutatja a Magyarországon élő kisebbségek megoszlását, kulturális, anyanyelvi, illetve beszélt nyelvi hovatartozásukat terület szerint, definiálja a kisebbségi csoport-hoz tartozó személy fogalmát. Felsorolja azokat a magyar törvényeket, melyek az országban élő kisebbségek jogait szabályozzák. A dokumentumban megtalálható a kisebbségi nyelvek védelmével foglalkozó szervezetek címlistája. Végül megvizsgálja a jelentés kiadását megelőző hároméves időszakban a vállalt kötelezettségek teljesülését az oktatás, közigazgatás, igazságszolgáltatás, tömegtájékoztatás, gazdaság, illetve a határon túli cserekapcsolatok területén.

A kisebbségi közösségek fennmaradásának, versenyképességének *Szarka* (2005) öt feltételét nevezi meg: 1) a minél teljesebb jogegyenlőség, 2) a többség-kisebbség viszony konfliktusainak megfelelő kezelése, 3) az asszimilációs és migrációs veszteségek minimalizálása, 4) az anyanyelvi oktatás, illetve 5) az anyanyelvi kulturális élet. E nélkül igen nehéz elképzelni az etnikai, nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek közösségi életét. A kisebbségek aktivitásának is köszönhető, hogy a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény⁴ már 1993-ra elkészült Magyarországon, s ezzel történetileg tizenhárom törvény előtt elismert nemzeti, etnikai kisebbség lett: a bolgár, a roma, a görög, a horvát, a lengyel, a német, az örmény, a román, a ruszin a szerb, a szlovák, a szlovén és az ukrán, amely az anyanyelven történő oktatás jogával élhet. A kisebbségi oktatáshoz való jogot, a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. Törvény egyéni és közösségi jogként is megfogalmazza. A kisebbséghez tartozó személynek joga van részt venni anyanyelvű oktatásban, a közösségnek pedig joga van, hogy kisebbségi óvodai nevelés, kisebbségi alap- és középfokú nevelés és oktatás, továbbá felsőfokú képzés, ill. a kisebbségi önkormányzatok segítségével (együttműködve a helyi önkormányzatokkal) a feltételek megteremtését kezdeményezze. Az Eurydice 2009-es összefoglalója szerint Magyarországon az oktatás hivatalos nyelve a magyar, azonban az etnikai (roma) és az állam által elismert nemzeti kisebbségek (például német, román, szlovén, szerb, horvát) rendelkeznek kisebbségi oktatási intézményekkel, ahol a saját nyelvüket használják az oktatás nyelveként.⁵

Minden olyan etnikai, nemzeti kisebbség számára, amelynek létjogosultságát, közösségszerveződését, önkormányzati törekvéseit alapvetően a többségtől eltérő anyanyelvi kultúra védelme és fejlesztése teszi indokolttá, elsődleges fontosságú az önálló oktatási és kulturális intézményrendszer kialakítása (*Szarka*, 2005). Ez többlet feladatokat ró – az óvodától a felsőoktatásig bezárólag – a kisebbségi nevelési és közoktatási rendszer minden intézményére és az ott dolgozó pedagógusokra. Ezen intézményeknek kell a jelen helyzetből adódóan azon hagyományozási feladatok igen tetemes részét átvállalniuk (nyelv, kisebbségi tartalmak), melyeket a korábbi időkben a családokon belül örökítettek át (*Erb és Knipf*, 1999). Ebbe az oktatáspolitikai vonulatba illeszkedett a Nemzeti alaptanterv kiadásáról szóló 130/1995. (X.26.) kormányrendelet, amelynek mellékletében meghatározottak szerint valósult meg a későbbiekben a kisebbségi oktatás több formája. A

4. 1993. évi LXXVII. Törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól

5. Eurydice 2009. szeptember http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/eurybase/structures/041_HU_HU.pdf (letöltés ideje: 2011. 12. 27.)

Nemzeti, etnikai kisebbség óvodai nevelésének irányelve és a Nemzeti, etnikai kisebbség iskolai oktatásának irányelve kiadásáról szóló 32/1997. (XI.5.) MKM rendelet alapján a kisebbségi oktatást ötféleképpen, öt céllal lehet megszervezni. A Magyarországon élő nemzetiségi és etnikai kisebbségek eltérő nyelvállapota és kulturális sajátosságai, valamint a kisebbségek különbözősége miatt az egyes nemzetiségek tekintetében nem valósul meg minden lehetséges képzési forma; a vizsgálatunk tárgyát képező német nemzetiségi oktatásra az ötből csak az első három jellemző:

1. Az anyanyelvű oktatás, melynek célja a teljes értékű kisebbségi oktatás biztosítása. Ebben az oktatási formában a fent említett 32/1997-es kormányrendelet alapján a magyar nyelv és irodalom tantárgy kivételével az oktató és nevelő munka a kisebbség nyelvén folyik.
2. A kétnyelvű kisebbségi oktatás, melynek célja a kiegyensúlyozott kétnyelvűség elérése. A tanítás nyelve a magyar és a kisebbség nyelve. A kisebbség nyelvén tanított tantárgyak intézményenként és évfolyamonként is eltérőek lehetnek, ezt a területet folyamatosan kutatjuk. A vonatkozó rendelet értelmében legalább három tantárgyat a kisebbség nyelvén kell oktatni, a heti kötelező órakeret legalább 50 százalékában. A nemzetiségi nyelven az alapozó szakaszban elsősorban készségtárgyakat oktatnak: ének-zene, testnevelés, rajz, technika. A felsőbb évfolyamokon jelennek meg az egyéb szaktudományok tantárgyai és a nemzetiségi tánc. A népismeret nemzetiségi nyelven való tanítása elsősorban felsőbb évfolyamokon fordul elő. Mivel az osztályok száma alsó tagozaton több, ezért az Oktatási hivatal szerint felmenő rendszerben a kétnyelvű oktatás bővülése várható (Princzinger, 2011).
3. A nyelvoktató kisebbségi oktatás célja, hogy biztosítsa a tanulók számára anyanyelvük sztenderd változatának elsajátítását és a kisebbségi népismeret külön tantárgyként vagy integrált formában történő beépítésével anyanyelvi kultúrájuk megismerését. Ennek az oktatási formának két fajtáját különböztetjük meg: a hagyományos nyelvoktató kisebbségi oktatást, és a bővített nyelvoktató kisebbségi oktatást. A két forma abban különbözik egymástól, hogy a bővített formában már első osztálytól bevezethető három tantárgy esetében a kisebbségi tannyelv. A hagyományos iskolai tantárgyakon kívül nemzetiségi nyelven oktatnak német történelmet, nemzetiségi éneket, nemzetiségi ének és táncot, német nyelvi kommunikációt, német drámát, környezetismeretet, történelmet (Princzinger, 2011).
4. Cigány felzárkóztató oktatás.
5. Interkulturális oktatás.

A német nemzetiségi oktatás helyzete a legfrissebb statisztikai adatok alapján

Mint azt már fent jeleztem, a Magyarországon élő nemzetiségi és etnikai kisebbségek eltérő jellemvonásokkal rendelkeznek a nyelvállapot és a kultúra szempontjából. Számosságát tekintve a német nemzetiség a legnagyobb létszámú (kb. 200 000 fő). Oktatási helyzete csak a fenti kontextusban elemezhető, egyszerre bír sajátos és egyedi, s egyszerre közös vonásokkal Magyarország többi kisebbségével. Kutatásomban a nemzetiség oktatási jellemzőit keresem. Ahol lehetséges és szükséges, ott a más nemzetiségek oktatási helyzetéről szóló adatokkal, információkkal vetem össze.

Az etnikai hovatartozás reprezentációjában, az etnikai identitás, illetve az etnikai csoport kohéziójának megőrzésében különösen nagy jelentőséget tulajdonít a szakirodalom az anyanyelvnek, mint legfontosabb generáló és megtartó erőnek (Győri Szabó, 1998). A kisebbségi anyanyelv fontosságát hangsúlyozza az a korábbi álláspont, hogy az etnikai identitást a származás kizárólagosan az elődök megtartott nyelvével együtt határozza meg, illetve hogy a nyelv önmagában is identitásképző faktor (Hoóz és mtsai, 1985, idézi:

Bindorffer, 1997). Ezt egészíti ki *Bodonyi* azzal, hogy a nemzetiségi hovatartozás meghatározója lehet a nemzetiségi kulturális igény is. A nyelvismeret önmagában nem jelentheti automatikusan a nemzetiséghez tartozás vállalását, hisz az identitás és a nyelvismeret nem esik szükségszerűen egybe, a kettő esetenként el is válhat egymástól (*Bodonyi*, 1999). Az idősebb nemzedékekhez tartozók egymás között még többnyire anyanyelven érintkeznek. A domináns magyar nyelvi környezetben korábban rendszerint a második generáció, de a harmadik szinte biztosan beolvadt, asszimilálódott, egynyelvűvé vált. Most azonban, a kisebbségi anyanyelv tudatos használatának terjedése következtében nem ritkán a harmadik-negyedik generációt nevelik tudatosan kisebbségi anyanyelvűvé (*Rátkai*, 1999), vagy az irodalmi nyelvet idegen nyelvként az iskolában tanulztatják gyermekeikkel (*Bodonyi*, 1999).

A német nemzetiségi oktatásban részt vevő tanulók számának alakulása

A nemzetiségi oktatást leíró vizsgálat adatbázisát a Nemzeti Erőforrás Minisztérium által a közoktatás-statisztikai adatgyűjtés (KIRSTAT) alapján képeztük. Az adatok az általános iskolák számát, az összes tanulót, a német nemzetiségi oktatásban részt vevő tanulók számát, és a különböző oktatási formákban részt vevők számát mutatják. A német nemzetiségi tanulói létszámot befolyásoló, a mai helyzet kialakulásáért, illetve fennállásáért felelős tényezőket történelmi hatások idézik elő. A 19. században megkezdődött a magyarországi németek nyelvi és identitásbeli asszimilációs folyamata (*Vámos*, 1998), amely alapjában véve a mai napig is tart. A magyarországi német kisebbség általános, de nyelvi és iskolai helyzete változásának fontos fordulópontja volt a II. világháború után, illetve a mintegy 200 000 németajkú kitelepítése Magyarországról a szovjet és az amerikai megszállási zónákba. A következő fél évszázadban két fejlődési fázist különböztethetünk meg: először az ún. „nehéz évtizedeket”, az 50-es, 60-as és a 70-es éveket, másodsor pedig a 80-as évek közepétől a konszolidáció időszakában a pozitív fejlődés új fázisát (vö. *Erb* és *Knipf*, 2001. 178).

Az első fázisban az ismert történelmi, politikai és gazdasági hátrányok következményeként mind az egyén, mind a közösség szintjén messzemenő változások zajlottak a magyarországi németek mikro- és makrotársadalmi rendszerében a háború előtti időszakhoz képest. A többségi nemzet negatív beállítottsággal (a kollektív bűnösség okán) viszonyult a német nyelv és identitás minden egyes formájához, a német kisebbség egyre nagyobb része pedig, félve az újabb kitelepítés veszélyétől, nem tartotta célszerűnek nemzetiséginek vallani magát, ahogy ezt mutatják a magyarországi népszámlálások eredményei (*Németh*, 2011). Ehhez járult, hogy a társadalmi felemelkedés és egyáltalán az önmegvalósítás sok formája a magyar nyelvhez kötődött, ezért a nyelvváltás tempója gyorsult. Az iskolarendszer hozzájárult ehhez a folyamathoz azáltal, hogy e fázis első éveiben a német nyelvet száműzték az iskolákból és óvodákból. A 20. század 50-es és 60-as éveiben néhány általános iskolában felkínálnak ugyan ún. nemzetiségi órákat, de nagyrészt különórákként, úgyhogy ezáltal a gyerekek külön megterhelését „biztosították”. A német dialektusok és egyáltalán a német, mint mindennapi kommunikációs eszköz mérhetetlenül gyors visszaesése után az említett első fázis utolsó éveiben pozitív fejlődés tapasztalható általában a németoktatás, és különösen a német kisebbségi oktatás terén. Még az óvodában is megtették az első lépéseket a kétnyelvű nevelés irányába, Nyugat-Magyarországon Sopronban és környékén.

Második fázisnak tekinthető a rendszerváltás körüli és az ország politikai és gazdasági nyitása utáni időszak, amikor is a német nyelv felértékelődött helyzete pozitív jelzéseket és impulzusokat hozott magával a magyarországi németek részére. A német nyelv piaci értéke Magyarországon egyértelműen magas volt, amit a német kisebbség felismert és ki is használt. Európai perspektívákban gondolkodva ma is sok lehetőséghez kapcsolódik a német nyelvtudás. Emiatt a német nemzetiségi oktatás szempontjából a második fázisban kiépült a sikerágazati szerep (vö. *Szépe*, 1998; *Vámos*, 2003). Ezt mutatják az adatok, mely szerint a máig tartó

időszakban csökkenő általános iskolai tanulói létszám mellett a nemzetiségi oktatásban és azon belül a német nemzetiségi oktatásban részesülő tanulók száma nő (1. táblázat).

Tanév	Nemzeti, etnikai, kisebbségi nevelés, oktatás	Német nemzetiségi oktatás	Általános iskolások száma Magyarországon
1989/1990	43 300	31 439	Nincs adat
1990/1991	44 545	33 550	1 177 612
1991/1992	46 166	35 463	Nincs adat
1992/1993	48 255	38 268	Nincs adat
1993/1994	48 712	39 260	Nincs adat
1994/1995	49 679	40 240	Nincs adat
1995/1996	49 821	41 029	992 766
1996/1998	51 627	42 940	980 522
1997/1998	53 021	44 338	976 566
1998/1999	53 998	45 240	976 342
1999/2000	55 013	46 254	972 907
2000/2001	Nincs adat	Nincs adat	960 790
2001/2002	46 189	39 692	947 037
2002/2003	48 182	41 026	933 171
2003/2004	55 002	46 665	912 959
2004/2005	55 078	46 722	890 551
2005/2006	55 801	47 403	861 858
2006/2007	55 158	46 880	831 262
2007/2008	56 116	47 705	811 405
2008/2009	55 226	47 009	790 722
2009/2010	55 823	45 296	775 741

1. táblázat: A tanulók száma a rendszerváltozás után

Forrás: Csécsiné, Hagymásy, Könyvesi és Tuska (2010, szerk.): Oktatás Statisztikai Évkönyv. Budapest, NEFMI

Az 1. számú táblázat létszámadatai szerint az összes tanulólétszám és a nemzetiségi tanulólétszám ellentétes irányú mozgást mutat, míg a nemzetiségi tanulólétszám és a német nemzetiségi tanulólétszám pedig együtt mozog. Az 1995/1996. tanévben például a 992 766 általános iskolai tanulóból 49 821-en vettek részt nemzeti, etnikai kisebbségi oktatásban. A következő tanévben már csak 980 522-en jártak általános iskolába, de kisebbségi oktatásban már 51 627-en vettek részt, 1800-zal többen, mint előző évben. Csökkenést tapasztalhatunk a 2001/2002. tanévben (46 189 fő), ami azzal magyarázható, hogy 1997-ben lépett érvénybe a 32/1997. kormányrendelet, amely a korábbi évekhez képest szigorította a nemzetiségi oktatás szervezésének feltételeit, és ez a 2000-es évre érezte egyértelmű hatását. A kormányrendelet meghatározza, hogy az egyes oktatási formákban milyen arányban kell a nemzetiségi nyelvet oktatni (ld. korábban), és milyen személyi feltételeket kell hozzá biztosítani (ld. később). Sok iskola nem tudta ezen feltételeket biztosítani, így kénytelen volt megszüntetni a nemzetiségi oktatást.

Az adatokból korábban már többen is arra a következtetésre jutottak, hogy – túl azon, hogy a nemzetiségek közül a németiség a legnagyobb létszámú – talán egyre több német nemzetiségi szülő tartja fontosnak, hogy gyermeke német nemzetiségi iskolába járjon, s egyre több olyan gyermek is német nemzetiségi iskolába jár, aki alapvetően nem német nemzetiségű, de a kétnyelvű oktatás előnyeit felismerve igénybe veszik ezt a lehetőséget. Megállapítható, hogy a német nemzetiségi oktatás egyre népszerűbb. Míg az 1990/1991. tanévben az összes nemzetiségi oktatásban részt vevő tanulók 75 százalékát tette ki a német nemzetiségi oktatásban részt vevők száma, mára már ez az arány is jelentősen nőtt: a 2009/2010. tanévben már az összes nemzetiségi programban tanulók 84 százaléka német nemzetiségi oktatásban vesz részt. Az Oktatási Hivatal kérdőíves felmérése (Princzinger, 2011) szerint a szülők iskolaválasztását elsősorban az befolyásolja, hogy gyermekük a nagyszülők, szülők anyanyelvét megtanulhassák, gyermeke számára anyaországi programokat szervezzenek. Ennek persze egyenes következménye az a jelenség, melyről a Magyarországi Németek Országos Önkormányzata számol be: (...) a gyerekek egyre kevesebb nyelvtudással érkeznek az iskolákba, s többet kell az iskoláknak adniuk, mint évekkel ezelőtt.” (Kállai, 2011. 48.)

Tanulók száma oktatási típusok szerint

Az intézmények száma nemzetiségszociológiai tényezőktől (mint például életkori és szociális összetétel, társadalmi integráció foka, a többség viszonya az adott kisebbséghez, a kisebbségi közösség érdeke, megtartó ereje, iskolához való viszonya, attitűdje), az adott kor oktatáspolitikájától, finanszírozástól, igazgatástól, működési feltételektől függ (Drahos és Kovács, 1991; Vámos, 2003, 2008). Az adatok elemzésének nehézségeiként már a bevezetőben is említettük, hogy az egyes oktatási szervek nem azonos terminológia alapján sorolják be az iskolákat, s az iskolák maguk sem mindig egyértelműen adják meg, melyik típusba tartoznak. Én a 32/1997 (XI.5.) MKM kormányrendeletben leírt iskolatípusok megnevezését használom. Az egyes oktatási fogalmak (tannyelvű, anyanyelvű, kétnyelvű oktatás, nyelvoktató program, bővített nyelvoktató program) iskolai értelmezése ma sem egységes, s ez rányomja bélyegét a statisztikai adatközlésre is (Vámos, 1999).

A 2. táblázatban a rendszerváltozás évét vettük vizsgálatunk összehasonlítási alapjának, s látjuk, hogy a nemzetiségi nyelvű oktatásban 10%-os emelkedést tapasztalunk a 2000-es évig (ahogy korábban jeleztük, az adatközlési bizonytalanságok miatt csak 2000-ig ismerjük pontosan a nemzetiségi iskolák számát). Szembetűnőek az 1996/1997. tanév adatai, ahol a rendszerváltozáshoz képest 167%-os emelkedés mutatkozik. A következő tanévben (1997/1998) az oktatás típusai között átrendeződés mutatkozik a 32/1997-es miniszteri rendeletben foglalt szempontok érvényesítése miatt. A rendelet alapján sok önmagát nemzetiségiként definiáló iskola nem tudott megfelelni az új jogi szabályozásnak. Ez a jelenség azonban nem befolyásolta az össz-

nemzetiségi képzésben részt vevő tanulók számát, ami ebben az évben enyhe emelkedést mutatott, úgy tűnik, hogy a jogszabály hatására az oktatási típusok között átrendeződés ment végbe.

Tanév	Nemzetiségi nyelvű oktatás	Kétnyelvű oktatás	Nyelvoktató oktatás	Tanulók száma összesen
1990/1991	689	1 790	31 071	33 550
1991/1992	540	2 535	32 288	35 363
1992/1993	361	3 171	34 736	38 268
1993/1994	523	3 989	34 748	39 260
1994/1995	878	4 584	34 778	40 240
1995/1996	896	5 471	34 662	41 029
1996/1997	1 148	5 677	36 115	42 940
1997/1998	787	5 911	37 640	44 338
1998/1999	776	5 308	39 156	45 240
1999/2000	758	4 911	40 547	46 216

2. táblázat: Német nemzetiségi oktatásban részt vevő általános iskolai tanulók száma oktatási programok száma szerint 1990–2000 között⁶

Forrás: Csécsiné, Hagymásy, Könyvesi és Tuska (2010, szerk.): Oktatás Statisztikai Évkönyv. Budapest, NEFMI

Az anyanyelvű nemzetiségi oktatási formára kevés igény jelentkezik, csak elvétve található Magyarországon, a Közoktatási információs Iroda csak kilenc anyanyelven oktató német nemzetiségi általános iskolát jegyez.

A nemzetiségi képzésben az ún. kétnyelvű oktatási forma igazi sikertörténetet tudhat magáénak; a rendszerváltozáshoz képest 1995-re megháromszorozódott a számuk. Ezt a pozícióját 2000-ig tudta tartani, napjainkra a rendszerváltozáshoz képest már csak 30%-os emelkedés mutatható ki. A fent említett kormányrendelet némileg visszavetette az ún. kétnyelvű iskolákat is, de drasztikus változást nem eredményezett.

A rendszerváltozás után dinamikusán nőtt az előzőektől különböző ún. két tanítási nyelvű kisebbségi oktatási forma, de a fentebb hivatkozott 32/1997-es kormányrendelet olyan feltételeket támasztott az iskolákkal szemben (ti.: legalább három tantárgyat kell a kisebbség nyelvén oktatni a heti kötelező órakeret 50 százalékában), hogy sok iskola ezt már nem tudta teljesíteni, így ezen iskolák száma a mai napig csökken.

A nyelvoktató forma uralja a nemzetiségi oktatási formákat. Képzésük része a kisebbségismereti tananyag, amely vagy önálló tantárgyként, vagy más tanórába integráltan jelenik meg. Számuk egyenesen nőtt, a 2000-es adat 30 százalékkal több, mint 1991-ben volt.

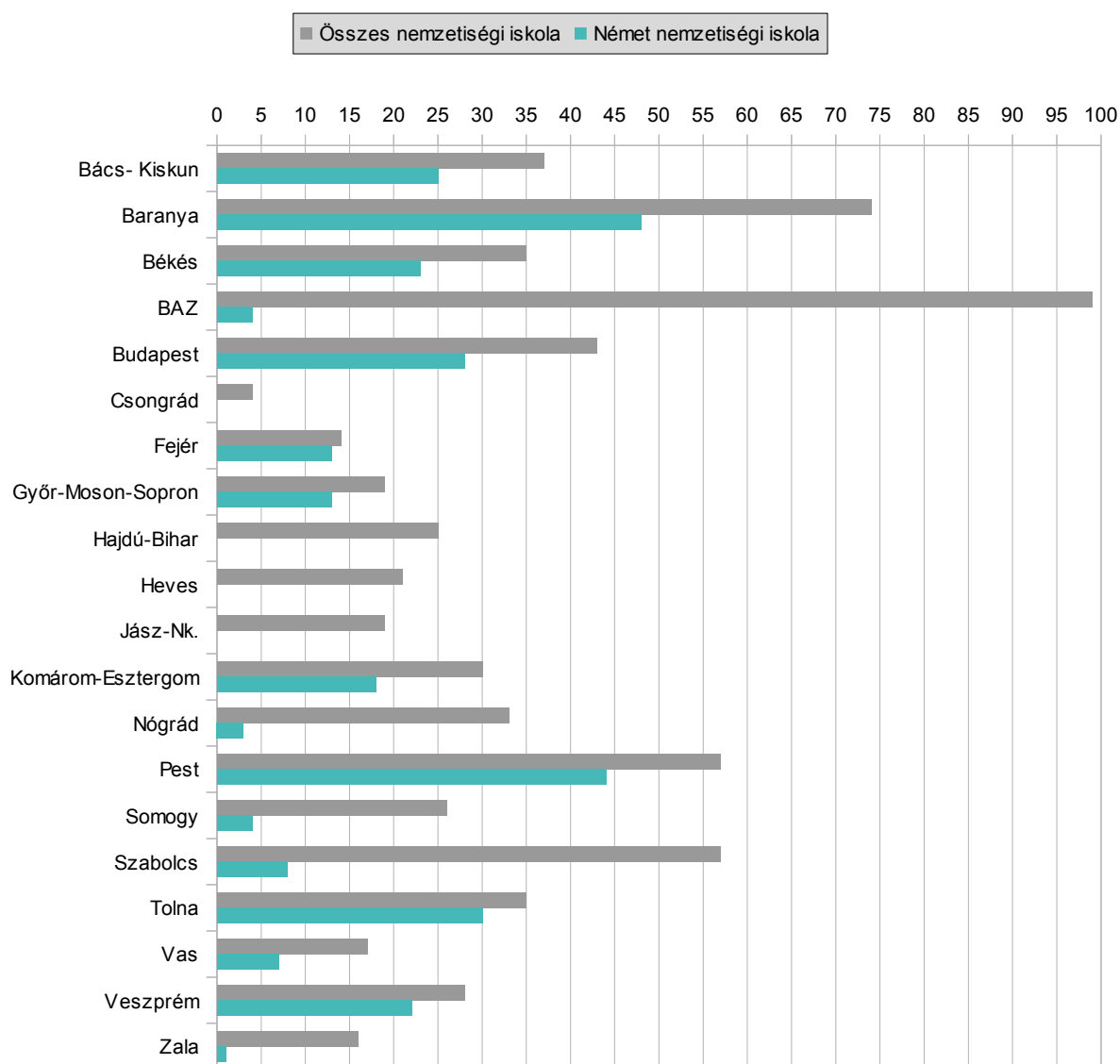
A 2009/2010-es tanévtől ismét rendelkezésre állnak a tanulói létszámadatok a nemzetiségi oktatással kapcsolatban. Ebben az évben a 45 565 német nemzetiségi általános iskolában tanuló 11 százaléka tanult

6. 2000 után nem található statisztikai adat

két tannyelvű oktatási formában, 89,5 százaléka nyelvoktató formában. Elenyésző arányú (0,002%) a kisebbségi kiegészítő oktatási programban tanulók száma.

Iskolák és tanulók száma egyes magyarországi régiókban

A német nemzetiség szórványban helyezkedik el Magyarországon. A szórványjelleg megmutatkozik a nemzetiségi iskolák megyei adataiban is. A hagyományosan „sváb” régiókban jóval magasabb a nemzetiségi iskolák száma (1. ábra).

1. ábra: Kisebbségi és német kisebbségi nyelvet oktató intézmények területi megoszlása a 2009/2010. tanévben

A legtöbb kisebbségi oktatást folytató iskola Baranya, Pest, Tolna és Veszprém megyében található. A német nemzetiségi oktatást folytató iskolák jellemzően a három nagy sváb régióra koncentrálódnak: A nyugati

határszélre, Baranya és Pest megyére. A kisebbségi oktatást folytató intézmények számának meghatározó részét a német nemzetiségi iskolák teszik ki.

A kisebbségi oktatás finanszírozása

A központi költségvetés a nemzetiségi és etnikai oktatás többletfeladatainak ellátásához kiegészítő támogatást biztosít. A támogatás mértéke a kisebbségi oktatás formái szerint eltérő, a legmagasabb összegű támogatást az anyanyelvű és a kétnyelvű oktatási forma kapja. Az intézményfenntartó kisebbségi önkormányzatok a helyi önkormányzatokkal azonos jogcímen és feltételekkel igényelhetik a költségvetési törvény szerinti hozzájárulásokat, támogatásokat és kiegészítő hozzájárulásokat. Továbbá minden ellátott gyermek, tanuló után a költségvetési törvény által évente meghatározott mértékű kisebbségi fenntartói kiegészítő támogatásra jogosultak (Kormánybeszámoló, 2005). A kisebbségi oktatás finanszírozásának legfontosabb kérdése, hogy az állami normatíva mennyire fedezi az intézmény fenntartásának költségeit és mennyit tesz hozzá a kiegészítő támogatás. Az adatok szerint mindkét összeg évről-évre csökken. (Radó, 1995). A 2011. évi CLX-XIX. törvény a köznevelésről átalakítja a nemzetiségi oktatás finanszírozását. A normatív alapú rendszert a feladatalapú finanszírozás váltja fel.

A nemzetiségi lakosság demográfiai adataiból törvényszerűen következik, hogy a nemzetiségi intézmények tanulólétszáma jellemzően alacsony. Az alacsony tanulólétszámú iskolák nehezebben finanszírozhatók, hisz a költségek kevésbé oszlanak el. Tovább nehezíti ezen iskolák helyzetét a normatíva csökkenése is. Például a két tanítási nyelvű programok esetében a normatíva a korábbi 71 500 Ft/fő/évről 64 000 Ft/fő/évre csökkent. Emiatt a létszám-alapú finanszírozás az intézményfenntartónak költségvetési problémát jelent. Ezt ellensúlyozandó az OM (jelenleg NEFMI) mindenki számára hozzáférhető pályázat útján olyan nemzetiségi feladatokat támogat, melyek az általános finanszírozási rendszerben nem oldhatók meg (például anyaországbeli táboroztatások utazási költsége) (Kormánybeszámoló, 2005). Illetve az új köznevelési törvény hatályba lépésével bevezetett feladat alapú finanszírozás is ezt a problémát hivatott enyhíteni (3. Táblázat).

Év	Alapfokú nevelésoktatás 1-4. osztály normatívája Ft/fő/év	Alapfokú nevelésoktatás 5-8. osztály normatívája Ft/fő/év	Kisebbségi nyelvoktató iskolák kiegészítő normatívája Ft/fő/év	Nemzetiségi nyelvű és kétnyelvű iskolák kiegészítő normatívája Ft/fő/év
2007	204 000	212 000	45 000	71 500
2008	204 000	212 000	45 000	71 500
2009	204 000	212 000	43 000	68 000
2010	FAJLAGOS ÖSSZEG: 2 350 000 forint/teljesítmény-mutató/év ⁷		40 000	64 000
2011			40 000	64 000

3. táblázat: Kisebbségi oktatást támogató állami normatívák

Forrás: Kállai Ernő (2011): Jelentés a nemzeti és etnikai kisebbségi általános iskolai nevelés-oktatás helyzetéről.

Nemzeti és Etnikai Kisebbség országgyűlési Biztosa. Iktatószám: NEK-411/2011

7. 2011. évi CLXXXVIII. törvény Magyarország 2012. évi központi költségvetéséről

Személyi feltételek

A nemzetiségi kisebbségi oktatás alapvető feltétele a felkészült pedagógusok jelenléte az oktatási intézményekben. A személyi feltételeket a 2011. évi CXC törvény a nemzeti köznevelésről határozza meg. Nemzetiségi nyelven 5. évfolyamtól szaktárgyakat taníthat az a pedagógus, aki az adott tantárgy oktatásához megfelelő végzettséggel és szakképesítéssel, és az adott nyelvből felsőfokú „C” típusú nyelvvizsgával rendelkezik. Ezen a területen a legrepresentatívabb német nemzetiség is problémákkal küzd a két tanítási nyelvű és az anyanyelvű oktatási forma tekintetében. A nemzetiségi önkormányzatok beszámolójára alapozva a kisebbségi ombudsman rávilágít a problémákra: „Gondot jelent a szaktárgyak oktatása a nemzetiség nyelvén, mert nincs nemzetiségi szak- és módszertani továbbképzés, amelybe ezeket a szakokat is bevonnák.” – áll a Magyarországi Németek Országos Önkormányzatának beszámolójában (Kállai, 2011). „Az intézmények nem szakos némettanárokkal oktatják ezeket a tantárgyakat („a testnevelés, technika és természettudományos tárgyakban fordul elő leggyakrabban, hogy nem megfelelő szakképzettségű pedagógus oktatja a tantárgyat.”) vagy áttérnek a hagyományos nyelvoktató formához. Ennek következménye lehet a két tannyelvű forma visszaszorulása az iskolákból; a tannyelvű forma teljes hiánya.” (Kállai, 2011. 64.)

Öröndetes tény, hogy minden kisebbségi programban nagyon magas a szakosan ellátott órák száma, tehát a köznevelési törvényben előírt végzettségekkel rendelkeznek az iskolákban tanító pedagógusok. Mikor összevettem az egy pedagógusra eső tanulólétszámot a képzési programok szerint, azt tapasztaltam, hogy a kétnyelvű oktatási formában 16,8 tanuló jut egy pedagógusra, a nyelvoktató formában viszont 28 tanulóval kell átlagosan együtt dolgoznia egy pedagógusnak. Két tanítási nyelvű programban az összes nemzetiségi pedagógus 16 százaléka dolgozik. Hasonló az arány az osztályok számának tekintetében. Az összes nemzetiségi osztály hat század százaléka két tanítási nyelvű osztály, 93 százaléka nyelvoktató osztály (4. táblázat).

Oktatási program	Osztályok száma	Pedagógusok száma	Szakosan ellátott órák %	Iskolák száma	Tanulók száma
Kétnyelvű oktatás	175	277	98	30	4 671
Bővített nyelvoktató	113	122	89	231	40 800
Hagyományos nyelvoktató	2 255	1 302	92		
Kiegészítő nemzetiségi oktatás	10	2	100	2	94
Összesen	2 553	1 703		263	45 565

4. táblázat: Iskolák, osztályok, pedagógusok és tanulók száma, valamint a szakosan ellátott órák aránya a német nemzetiségi oktatásban a 2009/2010-es tanévben

Forrás: Kállai Ernő (2011): Jelentés a nemzeti és etnikai kisebbségi általános iskolai nevelés-oktatás helyzetéről.

Nemzeti és Etnikai Kisebbség országgyűlési Biztosa. Iktatószám: NEK-411/2011

Princzinger Péter (2011): Szakmai beszámoló a kisebbségi nyelv és népismeret oktatásának vizsgálatáról a nemzetiségi nyelvoktató általános iskolákban. Oktatási Hivatal, Budapest 2011. július 25.

Tankönyvek

A két tanítási nyelvű iskolák tankönyv- és taneszköz-ellátottságát és ennek hatását a tannyelvpedagógiára Vámos Ágnes vizsgálta 2009-ben (Vámos, 2009). A nemzetiségi tankönyvellátás területén – elsősorban az alacsony példányszám miatt – még részben sem érvényesíthetők az idegen nyelvű oktatásnál érvényesíthető piaci viszonyok. Az elemzett európai kisebbségpolitikai trendek szerint a nemzetiségi oktatásban a taneszközök előállítási költségeit a magyar államnak kellene viselnie. Az Oktatási Minisztérium célkitűzésében ebből az szerepelt, hogy minden anyanyelvű, illetve anyanyelven oktatott tárgy, valamint a népismeret tárgy oktatásához legalább 1-1 tankönyvet biztosítson évfolyamonként. A Magyarországi Németek Országos Önkormányzata véleménye szerint 1990 óta javulás tapasztalható, már minden tantárgyhoz rendelkezésre áll min. 1 db nemzetiségi nyelvű tankönyv, de azon tárgyak esetében, ahol csak egy könyv áll rendelkezésre, sérül a tankönyvválasztás szabadsága. Elvileg az emelt normatíva a tankönyvfejlesztést segíthetné, de az iskolák ezt a pénzt a fenntartási költségek kiegészítésére használják (Kállai, 2011. 67.). Az iskolák a hazai kiadású nemzetiségi tankönyveket, az egyéb nyelvkönyveket és az anyaországbeli kiadványokat egyaránt felhasználják. Más tárgyi feltételek esetében a nemzetiségi iskolák hasonló helyzetben vannak, mint az átlagos magyar iskolák.

Összefoglalás

Kisebbségi oktatás a hatályos – Európai Unió jogszabályokkal harmonizáló – jogszabályok szerint szervezhető Magyarországon. A német nemzetiségi oktatás jellemzően négy nagy régióra/megyére koncentrálódik: Baranya, Pest, Tolna megyére és Budapestre, a hagyományosan „svábok” lakta régiókra. A német nemzetiség tekintetében a szervezhető oktatási formák közül három, az anyanyelvű, a két tanítási nyelvű és a nyelvoktató forma van jelen. E három oktatási forma közül az anyanyelvű és a két tanítási nyelvű iskolák száma csekély. A német nemzetiségi oktatás döntő részben nyelvoktató formában valósul meg. A nemzetiségi oktatáson belül az egyes oktatási típusok tekintetében is változások figyelhetők meg a rendszerváltozáshoz képest: egyre kevesebb iskola tudja biztosítani az anyanyelvű és a két tanítási nyelvű oktatás lehetőségét, át térnek a nyelvoktató formára. A nemzetiségi iskolákban folyó munkát az alulfinanszírozottság és a tankönyvhiány is hátráltatja.

A fentebbi statisztikai elemzésekből kiderül, hogy a rendszerváltozás óta a csökkenő általános gyereklétszám ellenére a német nemzetiségi oktatásban részt vevő tanulók száma jelentősen nőtt a 2007/2008. tanévig, majd azóta lassú csökkenés tapasztalható. Az állami támogatás mértéke csökken, az infrastrukturális feltételek általánosságban véve nem javulnak, csak abban az esetben, ha egy iskola kihasználja az anyaországi kapcsolataiban rejlő lehetőségeket. Az utóbbi egy-két évben ezen a területen nem mutatható ki jelentős változás, és az új köznevelési törvény megjelenésével sem várhatók mélyreható változások. A tanulólétszám enyhe csökkenésével, a normatív finanszírozás stagnálásával, a nehézkes szaktanár-képzéssel, és gyenge minőségű tankönyvekkel számolhatunk.

A kötelező statisztikai adatszolgáltatásnak köszönhetően a 2009/2010-es tanévtől kezdve megbízható adataink vannak az osztálylétszámok, pedagóguslétszámok, szakosan ellátott órák tekintetében is. Adataim elemzésekor megállapítottam, hogy a német nemzetiségi iskolákban a pedagógusok végzettsége megfelel a törvényi előírásoknak, és az órák csaknem 100 százalékát szakos tanár látja el.

Szakirodalom

1. Bindorffer Györgyi (1997): Nyelvében él az etnikum? *Szociológiai Szemle*, 125–141.
2. Bodonyi Edit (1999): Nemzetiségi oktatásügy Magyarországon 1945-től napjainkig. *Új Pedagógiai Közlemények*. 24–27.
3. Csécsiné Máriás Emőke, Hagymásy Tünde, Könyvesi Tibor és Tuska Zsuzsanna (2010, szerk.): *Ok-tatás Statisztikai Évkönyv*. NEFMI, Budapest. ISSN: 1587-5873 URL: http://www.nefmi.gov.hu/letolt/statisztika/okt_evkonyv_2009_2010_100907.pdf Utolsó letöltés: 2012. május 27.
4. Koloman, Brenner (2003): A magyarországi németek oktatási rendszere válaszüton. In: *Kisebbségi oktatás és gyermekirodalom*. Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, Pilisvörösvár.
5. Drahos Ágoston és Kovács Péter (1991): A magyarországi nemzeti kisebbségek oktatásügye 1945–1990. *Regio Kisebbségtudományi Szemle* 1991. 2. 2.
6. Erb Mária és Knipf Erzsébet (2001): A magyarországi német kisebbség nyelve és nyelvhasználata az ezredfordulón. In: Sisák Gábor (2001, szerk.): *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon a 20. század végén. A Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal által rendezett országos kisebbségkutató konferencia előadásaiából*. Osiris. MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest.
7. Forgács András: *ISCED- Az oktatás egységes nemzetközi osztályozási rendszere*
URL: <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=iskolarendszerek-forgacs-isced> Utolsó letöltés: 2012. május 27.
8. Győri Szabó Róbert (1998): *Kisebbségpolitikai rendszerváltás Magyarországon*. Osiris, Budapest.
9. Kállai Ernő (2011): *Jelentés a nemzeti és etnikai kisebbségi általános iskolai nevelés-oktatás helyzetéről*. Nemzeti és Etnikai Kisebbség országgyűlési Biztosa. Iktatószám: NEK-411/2011
10. Mihály Ildikó (2006): Európai áttekintés a két tannyelvű oktatás tapasztalatairól. *Új Pedagógiai Szemle* 2006. május.
11. Németh Gabriella: *Veszélyben a nemzetiségi oktatás*. Esztergom és Vidéke. www.evid.hu/index.php?option=com_k2&view=item&id=84:veszelyben-a-nemzetisegi-oktatás&Itemid=108 Utolsó letöltés: 2012. május 28.
12. Princzinger Péter (2011): *Szakmai beszámoló a kisebbségi nyelv és népismeret oktatásának vizsgálatáról a nemzetiségi nyelvoktató általános iskolákban*. Oktatási Hivatal, Budapest.
13. Radó Péter (1995): A kisebbségi oktatás fejlesztése – Az MKM stratégiai munkabizottság számára készített háttér tanulmány. *Új Katedra*. 11.
14. Rátkai Árpád (1999): Nem magyar gyerekek Szeged oktatási intézményeiben. *Magyar Pedagógia* 1. 23–37.
15. Richardson, J. (2001, ed.): *European Union: Power and Policy-making*. Routledge, New York
16. Szarka László (2005): Kisebbség és kultúra. A kulturális intézmények szerepe a közösségépítésben. In: Blénesi Éva–Mandel Kinga–Szarka László (2005, szerk.): *A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézményrendszer*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 5–24.

17. Szépe György (1998) Anyanyelvi nevelés a több- nyelvű világban. In: Lengyel Zsolt, Navracsics Judit (szerk.): *Alkalmazott Nyelvészeti Tanulmányok*. Veszprém
18. Toggenburg, G. (2002): Egy kényes kapcsolatrendszer: az Európai Unió és a kisebbségi jogok. *Pro Minoritate* 2002/Tavaszi. 14–15.
19. Torgyik Judit és Karlovitz János Tibor (2006): *Multikulturális nevelés*. Bölcsész Konzorcium, Budapest.
20. Vámos Ágnes (1997): Nemzetiségi oktatás. In: Báthory Zoltán és Falus Iván (szerk.): *Pedagógiai Lexikon I*. Keraban Kiadó, Budapest.
21. Vámos Ágnes (1998): *Magyarország tannyelvi atlasza*. Keraban Kiadó, Budapest.
22. Vámos Ágnes (1999): A tanítás nyelvének szabályozása. *Új Pedagógiai Szemle* 11. 3–14.
23. Vámos Ágnes (2003): *A magyarországi nemzetiségi oktatás rendszere*. KÁOKSZI, Budapest.
24. Vámos Ágnes (2008): *A kétnyelvű oktatás tannyelvpolitikai problémátörténete és jelenkora*. Nemzeti tankönyvkiadó, Budapest.
25. Vámos Ágnes (2009): A két tanítási nyelvű iskolák tankönyv- és taneszközellátottsága és ennek hatása a tannyelvpedagógiára. *Magyar Pedagógia* 1. 5–27.
26. Vizi Balázs (2005): Az Európai Unió és a kisebbségi nyelvek. In: Kántor Zoltán és Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Rejtjel Kiadó, Budapest.
27. *J/17166. számú kormánybeszámoló a Magyar Köztársaság területén élő nemzeti és etnikai kisebbségek helyzetéről* (2003. február-2005. február) Budapest, 2005. október.